

JAN KOCHANOWSKI, POETA LITEWSKI

Jakub Niedźwiedz

ABSTRACT

The article is devoted to the literary and historical studies on the heritage of the Lithuanian poet Jan Kochanowski (1530-1584). He was a nobleman and a citizen of Sandomierz district in Malopolska region. It is possible he thought about himself like about a polish nobleman, just about a Pole. It appears that there are not any problems to define his nationality. It seems that we have not also problems with "the national identity" of his writings. The main criterion in this process was a question of using Polish language, however not always. This national perspective had made the deep divisions between the 'own' and the 'alien' culture. Firstly we would be asked if Jan Kochanowski was the strange poet from the outside. The same questions we would be asked about other writers who had lived in Lithuania in 16th-17th centuries but who were born in the Polish Kingdom: Piotr Skarga, Andrzej Wołan, Daniel Naborowski and Maciej Kazimierz Sarbiewski, etc.

KEY WORDS: Jan Kochanowski, history of Poland and Lithuania from 16th-17th centuries, Polish and Lithuanian nationality, Polish language, 'own' and 'alien' culture.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami nauji istorinių ir literatūrologinių tyrimų duomenys apie lietuvių poetą Janą Kochanovskį (Jan Kochanowski, 1530–1584). Jis buvo Mažosios Lenkijos (Małopolska) Sandomiežo (Sandomierz) bajoras. Manoma, kad jis save laikė lenkų bajoru, ir niekas neabejoja lenkiška jo kilme. Nėra abejonių ir dėl vyraujančios lenkiškosios jo rašinių tematikos. Visa tai stereotipiškai teigiama atsižvelgiant į jo lenkų kalba rašytus veikalus. Kita vertus, jis yra rašęs ir lietuviškai. Tai skatina detaliau pasidomėti, ką jis laikė „sava“ ir „svetima“ kultūra. Tie patys klausimai iškylo tyrinėjant ir kitų XVI–XVII a. Lenkijoje gimusių, tačiau kurį laiką Lietuvoje gyvenusių rašytojų ar poetų kūrybą. Tai Petras Skarga (Piotr Skarga), Andriejus Volanas (Andrzej Wołan), Danielius Naborovskis (Daniel Naborowski), Motiejus Kazimieras Sarbievijus (Maciej Kazimierz Sarbiewski) ir kt.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Janas Kochanovskis, XVI–XVII a. Lenkijos ir Lietuvos istorija, Lenkijos ir Lietuvos tautybė, lenkų kalba, „sava“ ir „svetima“ kultūra.

*Dr. Jakub Niedźwiedz, Jagiellonian University in Cracow
Faculty of Polish Studies, Department of Ancient Poland Literature History
Gołębia str. 16, PL 31-007 Kraków, Poland
E-mail: kubusnie@poczta.onet.pl*

Jan Kochanowski (1530-1584) urodził się i umarł jako szlachcic województwa sandomierskiego, a więc jako Małopolanin. Zapewne sam myślał o sobie jako o szlachcicu polskim, czyli po prostu jako o Polaku. Z określeniem jego narodowości (cokolwiek to znaczyło w XVI w. i później) nauka nigdy nie miała więc problemów.

W związku z tym naukowcy nigdy nie mieli kłopotów „przynależnością narodową” jego twórczości. W przeważającej części niepolskich encyklopedii i podręczników, które go wymieniają, określa się go jako „polskiego poetę”¹. Z pewnością jest to prawda, jako że jego dzieła

---

¹ Por.: „poète polonais” (La Grande Encyclopédie...:6860-6861), „polnische Dichter” (Brockhaus Enzyklopädie...:133), „polsk författare” (Svensk Uppslagsbok...:410), „poeta polacco” (Enciclopedia universale Fabbri...:199). W nowszych encyklopediach anglo- i francuskojęzycznych nie zwraca się już uwagi na przynależność narodową, lecz na znaczenie jego twórczości w kulturze polskiej i europejskiej: „Jan Kochanowski appartient à ce que les historiens polonais appellent l'âge d'or (...) Il est le createur de la poésie polonaise à qui il a donné son instrument, ses sources, ses modèles, ses références, son objet, sa tradition” (Bourrilly 1993:349); „humanist poet who dominated the culture of Renaissance Poland and by

poetyckie stały się podstawą całej nowożytnej poezji polskiej. Wobec tego mówienie o Janie Kochanowskim jako o poecie litewskim czy np. ukraińskim może się wydać jeśli nie absurdalne, to przynajmniej nonszalanckie lub ekstrawaganckie. Ale czy traktowanie Kochanowskiego jako „własność” kultury polskiej zarówno przez polskich jak i zagranicznych historyków literatury jest jedynym modelem określania dziś jego dziedzictwa? Czy dogmat nauki polskiej (i nie tylko polskiej) o polskości Jana Kochanowskiego jest jedynym sposobem ukazywania tego fragmentu przeszłości dawnej Rzeczypospolitej? I czy takie spojrzenie przypadkiem nie prowadzi do nieporozumień i zniekształceń?

W napisanym ponad ćwierć wieku temu artykule *Oddziaływanie europejskie Jana Kochanowskiego w dobie renesansu i baroku* (Ulewicz 1980:640-661) Tadeusz Ulewicz pokazał, jak teksty Kochanowskiego wpłynęły na poezję czeską, rumuńską, rosyjską itd. Została też omówiona poezja ukraińska i litewska, które potraktowano na równi z innymi literaturami europejskimi, a właściwie cudzoziemskimi, bo chyba tak należałoby rozumieć w tym kontekście słowo „europejski”². Tymczasem teksty pisane po polsku, po rusku czy po litewsku funkcjonowały obok siebie, jako różne części tej samej układanki, którą nazwiemy literaturą Rzeczypospolitej trojga i więcej narodów. Mówienie o oddziaływaniu Kochanowskiego na poezję np. białoruską lub litewską jest spojrzeniem ahistorycznym, spojrzeniem z punktu widzenia XIX w., kiedy literatura polska, litewska czy ukraińska zaczynały zyskiwać nową tożsamość i samoświadomość. To dziewiętnasto- i dwudziestowieczne oddzielanie od siebie literatur poszczególnych narodów, będących spadkobiercami dawnej Rzeczypospolitej, było rzutowane w przeszłość. A w XVI i XVII w. nie istniała literatura polska czy litewska w dzisiejszym sensie rozumienia tych pojęć.

Przenoszenie dzisiejszej czy dziewiętnastowiecznej sytuacji kulturowej oraz politycznej doprowadziło do podziału na „strefy wpływów”, czyli na podział kultury i literatury Rzeczypospolitej pomiędzy poszczególne narody i ich historie literatury. W akademickich podręcznikach J. Ziomka *Renesans* i Cz. Hernasa *Barok* nie znajdziemy więc nazwisk Łazarza Baranowicza, Piotra Mohyły, Melecjusza Smotryckiego, Konstantego Szyrwida, Marcina Mażwida, Wojciecha Wijuka Kojalowicza czy Abrahama Kulwiecia. Z kolei w podręcznikach i bibliografiach litewskich nie ma Kochanowskiego.

Jednak w wypadku innych pisarzy kilka literatur rości sobie do nich prawa, a historycy literatury starają się na wszelkie możliwe sposoby udowodnić, że dany poeta jest własnością ich narodu. Przykładem może być wstęp do skądinąd cennego i pożytecznego opracowanego na Litwie *Indeksu książek łacińskich XVII w.* Ponieważ głównym kryterium zamieszczenia danego pisarza w indeksie była jego narodowość, autorzy karkołomnie starają się wyjaśnić, który pisarz był Litwinem, a który nie:

W związku z niezadowalającym stanem badań kultury WKL XVII w., szczególnie badań starodruków, autorzy byli zmuszeni podjąć odpowiedzialność za ustalenie obywatelstwa większości autorów druków. Na podstawie Trzeciego Statutu Litewskiego, ważnego do 1841 roku i wnioskach badaczy tego aktu, obywatelami WKL były wszystkie osoby tutaj urodzone i posiadające obywatelstwo litewskie. Oprócz tego, badacze w ten sam sposób traktują świadectwo

---

his poetic style and spirit influenced future generations of Slavic poets” (The New Encyklopaedia Britanica...:1990:927).

² Do tego warto byłoby dodać studia prof. Girdzijauskasa o dziejach wiersza litewskiego, w których pokazuje wpływ polskiego sylabizmu na kształtowanie się dawnej wersyfikacji litewskiej (Girdzijauskas 1966).

urodzenia i akt zgonu, więc obywatelami WKL nazywani są cudzoziemcy, którzy przybyli na Litwę, pracowali w urzędach administracyjnych oraz innych, służyli w litewskim wojsku oraz tutaj, na Litwie, zmarli. Wyjątkiem jest osoba Macieja Kazimierza Sarbiewskiego (*Wstęp*, do: *Index librorum...* 1998:20-21).

Na tle przynależności narodowej pisarzy dochodzi do licznych kontrowersji, np. czy Joannes Vislicensis, zwany w Polsce jako Jan z Wiślicy, był Polakiem, Ukraińcem, Białorusinem czy Litwinem (Ulčinaité 1997: IX). Warto by się przyjrzeć, jakie polskie kompleksy kryją się za spojrzeniem na twórczość Kochanowskiego jako „najwybitniejszego poety słowiańskiego przed epoką Romantyzmu”. Kochanowski był w XIX i XX w. przedstawiany jako bardzo wpływowego poeta polski, zwłaszcza w Europie centralnej, wschodniej i na Bałkanach. W podkreślaniu roli autora *Trenów* w rozwoju literatury litewskiej lub ukraińskiej często ujawnia się potrzeba podniesienia rangi kultury polskiej, a co więcej – podkreślanie jej hegemonii i centralnego miejsca w Europie środkowej i wschodniej. Kultury narodów wywodzących się z tradycji Rzeczypospolitej traktowane są wówczas jako młodsi bracia czy też młodsze siostry, którym wypada uznawać nieustanną wyższość pełniejszej, starszej i rozwiniętej, zachodnioeuropejskiej kultury nadwiślańskiej.

Powodowało to dwie poważne konsekwencje dla prac litewskich, ukraińskich i białoruskich: po pierwsze negowanie lub pomniejszanie wpływu kultury polskiej na kultury tych trzech narodów. Skutkiem tego zaś było zmarginalizowanie ważnych autorów, takich właśnie jak Kochanowski, zwłaszcza jeśli ich twórczość powstawała w języku polskim. Upraszczając nieco: poetę piszącego po polsku trudno było w XIX w. zaakceptować jako poetę litewskiego lub ukraińskiego. Przyjmowano zatem perspektywę polskich dziewiętnastowiecznych historyków literatury, którzy mieli tendencję do nieograniczonego wręcz poszerzania literatury narodu polskiego, np. o niemieckiego poetę Konrada Celtisa. Uczni ukraińscy i litewscy rezygnowali z eksplorowania tych pól, które zostały zaanektowane przez naukę polską.

Po drugie: polska historia literatury zasadniczo nie widzi granic w obrębie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w związku z czym Józef Bartłomiej Zimorowic, Samuel ze Skrzypny Twardowski i Maciej Kazimierz Sarbiewski są tak ukazani, jakby byli sąsiadami zza płotu, podczas gdy pierwszy był ze Lwowa, drugi z Wielkopolski, a trzeci z Mazowsza, (choć dużą część życia spędził na Litwie). Jednocześnie, czy może nawet jakby w opozycji do ustaleń polskich badaczy, nauka litewska, ukraińska i białoruska stworzyły swoje kanony w oparciu o kryteria przede wszystkim terytorialne. Wśród historyków tych literatur można dojrzeć tendencję przeciwną do polskiej, czyli do zawężania obrazu literatury do terytorium danego (zwykle współczesnego) państwa, bez szerszego spojrzenia na kulturę całej Rzeczypospolitej³, co na szczęście w ostatnim dwudziestolecu ulega zmianie⁴.

W takich ujęciach kultura dawnej Rzeczypospolitej ukazuje się zatem bądź jako monolit złożony z polskich pisarzy tworzących po polsku i łacinie, bądź jako zbiór monadycznych

---

³ Np. praca ukraińskiego uczonego Wołodymira Litwinowa o humanizmie na Ukrainie szeroko traktuje o twórczości Stanisława Orzechowskiego, gdyż był szlachcicem ruskim, natomiast autor marginalnie pisze o Fryczu Modrzewskim, Marcinie Krowickim, a zupełnie ignoruje Sebastiana Petrycego, aczkolwiek utwory tych humanistów stanowią oczywisty kontekst dla dzieł Orzechowskiego (por.: Литвинів 2000).

⁴ Widać to szczególnie w pracach wileńskich filologów klasycznych, którzy w swoich pracach rysują szeroki kontekst europejski, nie tylko polski, dla zjawisk zachodzących w literaturze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Środowisko to ukształtowało się wokół prof. Eugenija Ulčinaité.

kultur narodowych z prowincjonalną nieco, ale własną, bo zamkniętą w ojczystych granicach, wizją historii literatury. Oba ujęcia każą siedzieć Janowi Kochanowskiemu w Małopolsce i wychwalać czarnoleską lipę, „Safonę słowieńską” i pijaństwo na dworze⁵. W pierwszym wypadku dzieje się tak dlatego, że Kochanowski jest wpisywany w taki schemat polskości, którego hasłami wywoławczymi są renesansowe krużganki Wawelu, ideał życia ziemiańskiego, narzekania na źle zarządzane i wymagające reformy państwo itd. W drugim wypadku Kochanowski wchodzi w ten schemat polskości z powodu milczenia badaczy np. litewskich, niemo zakładających, że Kochanowski polskim poetą był, więc nie należy się o nim wypowiadać, bo to dziedzina polskich kolegów⁶.

Co się stanie, jeśli lekko nakłujemy ten balon i spojrzymy na arcypolskiego poetę z nieco innego punktu, czyli na przykład z Wilna? Kochanowski częściej przebywał w Krakowie niż w Wilnie, ale jego związki ze stolicą Wielkiego Księstwa są równie znaczące jak ze stolicą Korony. Poeta mieszkał w Wilnie. Po raz pierwszy zapewne zaraz po powrocie z Włoch. Między 1559 a połową 1562 utrzymywał kontakty z Mikołajem Radziwiłłem „Czarnym” i jego humanistycznym otoczeniem. Mamy bardzo mało źródeł wymieniających Kochanowskiego⁷, więc nie wiemy, czy jego pobyt na Litwie trwał „kilka lub kilkanaście tygodni, miesięcy” (Pelc 1980:50). Kolejne pobyty Kochanowskiego w Wilnie wiążą się z jego karierą sekretarza królewskiego na dworze Zygmunta Augusta. Król wolał swoją litewską stolicę od polskiej, w tej pierwszej starał się, o ile mógł, spędzać więcej czasu. Prawie pięć miesięcy trwał jego pobyt w Wilnie w 1563⁸, na pewno był tam Kochanowski, o czym świadczą epigramaty dołączone do słownika Mączyńskiego (Korolko 1985:101). Kolejny raz przybył do Wilna wraz z kancelarią półtora roku później jesienią i zimą 1565. Krótszy był zapewne pobyt w 1567, kiedy król przygotowywał się do wyprawy przeciw Moskwie, co zostało upamiętnione w pieśni I 13. Później następuje co najmniej kilkuletnia przerwa. Być może Kochanowski bywał na Litwie, ale nie mamy żadnych śladów, które by to potwierdzały. Dopiero z końca lat 70. mamy wiadomości o bliskich kontaktach Krzysztofem Radziwiłłem „Piorunem”. Jest dość prawdopodobne, że autor *Jezdy do Moskwy* bywał na wileńskim dworze swojego mecenasa. O wiele bardziej prawdopodobne jest, że 8 i 9 października 1579 dopilnowywał w Wilnie swoich interesów, kiedy Stefan Batory wystawił dla niego przywilej chroniący jego prawa autorskie i wydawnicze do *Psalterza*, oraz powołał go na urząd wojskiego sandomierskiego (Cochanoviana...:290-292).

⁵ W potocznej świadomości, utrwalonej przez szkołę, Kochanowski ukazuje się jako autor frazdek (zwłaszcza tych o życiu na dworze i arkadyjskiej egzystencji ziemianina) i *Pieśni świętojańskiej*, *Trenów* i *Odprawy posłów greckich*, rzadziej psalmów i pieśni.

⁶ Nieliczni badacze zwracali uwagę na obustronną wymianę kulturową, odwracając dotychczasową tezę o imporcie kultury zachodniej na ziemie litewskie i ruskie za pośrednictwem polskim. Nowe pytanie: co kultura Litwy lub Rusi wniosła do wspólnego dziedzictwa lub do kultury polskiej: „Nie zawadzi również przypomnieć, że jeśli chodzi o litewszczyznę, to oczywiście zarówno we wspólnych ongiś granicach politycznych dawnej Rzeczypospolitej, jak również i później, w okresie porozbiorowym, w obrębie wrogiego jej caratu stanowiła ona przez kilka stuleci (bo w każdym razie od połowy wieku XVI aż właściwie po traktat wersalski w 1918) – równie naturalnego odbiorcę czy raczej praktycznie współtwórcę zbiorowej tu i wspólnej kultury polskiej, jak ziemie Wielkiej i Małej Polski czy jagiellońskiej Rusi.” (Ulewicz 1966:247).

⁷ Tylko w trzech dokumentach związanych z życiem Kochanowskiego pojawia się nazwa Wilno, żaden z nich nie poświadcza pobytu poety w tym mieście (por.: Cochonoviana... 1985:290-292).

⁸ Od 10 czerwca do 19 października.

Z samego faktu, że Kochanowski był na Litwie niewiele jeszcze wynika, Goethe był w Krakowie w 1791, ale nie ma to żadnego znaczenia dla ówczesnej kultury nad Wisłą. W wypadku Kochanowskiego było inaczej. W jego twórczości jest kilka utworów związanych bezpośrednio z Wielkim Księstwem i Wilnem, a także wiele innych tekstów, ważnych też dla kultury literackiej tego państwa. Wiele z nich należy do jednej i drugiej grupy.

Największa grupa „litewskich” utworów Kochanowskiego wiąże się z mecenatem Radziwiłłów, „Czarnego” i „Pioruna”, które stanowią jakby ramę dla twórczości tego poety: z mecenatem Radziwiłłów wiążą się bowiem teksty powstające w początkowej oraz w schyłkowej fazie jego twórczości. *Zuzanna* z 1562 została zadedykowana żonie Radziwiłła „Czarnego”, Elżbiecie Szydłowieckiej. Prawdopodobnie w tym też roku powstała poświęcona księciu panegiryczna *Elegia III 9* (Pelc 1980:138, 226), utwór mający cechy listu poetyckiego. O związkach z życiem intelektualnym dworu Radziwiłłowskiego na początku lat 60. świadczą jeszcze trzy utwory o różnej randze. Pierwszym jest cykl czterech fraszek o numerze 83-86 z *Ksiąg wtórych*, dedykowanych „P. Wojewodzie Wileńskiemu”. Kochanowski, posługując się starożytnym toposem, porównał humanistyczny dwór Radziwiłła do pszczół. Ten sam motyw został wykorzystany w drugim mini cyklu, dyptyku złożonym z epigramatów 44 i 45 w *Foricoeniach* (Pelc 1980:284-285).

Trzeciemu tekstowi należy się więcej uwagi. Wraz ze wspomnianą *Zuzanną* z 1562 ukazał się hymn *Czego chcesz od nas Panie*. Nie miałoby to większego znaczenia dla „litewkości” poety, gdyby nie fakt, że kilka lub kilkanaście miesięcy po wydaniu krakowskim wyszedł w Nieświeżu katechizm, którego jedyny egzemplarz zachował się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali, w którym znajduje się kolejne wydanie tego utworu, wraz z zapisem nutowym⁹. Nie jest przypadkiem, że jeden z najbardziej znanych utworów Kochanowskiego aż dwukrotnie w tym samym czasie pojawia się w kontekście Radziwiłłowskiego kalwinizmu (Chlebowski 1912; Pelc 1963:222). Na ile jednak poeta aktywnie włączał się tę działalność, pozostanie na zawsze zagadką. Można natomiast nieco powiedzieć o popularności tego hymnu. Jeszcze przed jego publikacją musiał być on znany i śpiewany w zborach litewskich, skoro w katechizmie nieświeskim przy pieśni Marcina Czechowica *Pieśń ćwiczenia i doświadczenia Pańskiego* pojawia się adnotacja: „Nota jej jako: Czego chcesz po nas, Panie, za twe hojne dary etc.” Hymn był później wielokrotnie przedrukowywany¹⁰ i śpiewany w kościołach i zborach całej Rzeczypospolitej.

Utwory pisane dla Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” powstawały pod koniec lat 70. i w latach 80. Są to teksty epideiktyczne, zaliczane przez ówczesną poetykę do sylw, czyli gatunków mieszanych, których elementem konstytutywnym jest zwykle pochwała wypowiedziana z okazji narodzin, wesela, pogrzebu, zwycięstwa itp. Sylwy Kochanowskiego nie należą dziś do jego

⁹ W tym jedynym egzemplarzu nie zachowała się karta tytułowa, jest natomiast kolofon: „Drukowano | W Nieświzu/ | Nakładem Pána Maćieia Ká= | wieczyńskiego etc. | Przes Dánielá Drukárzá / Roku | od náró-dzenia Pańskiego. | [kreska pozioma] 1563. | Dniá viij. Miesiáćá Listopáda.” Biblioteka Uniwersytecka w Uppsali Carolina Rediviva (dalej CR), sygn. Obr. 65:233. Wg Estreichera (t. 30, s. 17) autorem-redaktorem katechizmu jest Stanisław Sudrowius (Sudrowski z Ostrołęki)

¹⁰ Między innymi w uppsalskim katechizmie: *Katechizm albo krótkie w jedno miejsce zebranie wiary i powinności krześcijańskiej z pasterstwem zborowym i domowym, z modlitwami, psalmami i piosnkami na cześć a chwałę Panu Bogu a Zborowi jego ku zbudowaniu teraz znowu za pilnym przejrzeniem i poprawieniem wydany. Nakładem jego m. pana Jana Abraamowicza na Wornianach, wojewody mieńskiego, presidenta derptskiego, starosty lidskiego i wendeńskiego etc.* W Wilnie w drukarni Jana Karcana roku Pańskiego 1594, s. z2v.-z3v. (CR, sygn. Obr. 65:232).

pierwszoplanowych tekstów, są jednak ważne, a w XVI i XVII w. ceniono je bardzo wysoko¹¹. Pierwszym z tych utworów jest siedem fraszek poświęconych zmarłej żonie Radziwiłła, Katarzynie Annie Sobkównie, i ich dzieciom. Epigramaty te miały stanowić cykl, badacze zwracają uwagę na duże znaczenie tego zbioru dla krystalizowania się koncepcji *Trenów*¹². Kolejnym utworem jest *Epitalamium na wesele... Krzysztofa Radziwiłła... i Katarzyny Ostrogskiej... anno 1578, 27 julii* (Kochanowski 1980:633-638). Równie dużą estymą cieszył się poemat *Jezda do Moskwy*, wydany w Krakowie w 1583, a poświęcony dokonaniom Krzysztofa Radziwiłła w czasie wojny z Moskwą w 1581 (Kochanowski 1980:639-652)¹³.

Dwie spośród *Pieśni* mają niewątpliwy związek z pobytami poety na Litwie. Wspomniana już pieśń trzynasta *Ksiąg pierwszych* powstała prawdopodobnie w 1567 i znajdują się w niej odniesienia do manewrów przeprowadzonych przed wyprawą inflancką. Zapewne Kochanowski, towarzyszący królowi, był świadkiem tych przygotowań (Korolko 1985:129)¹⁴.

Sławna pieśń pierwsza *Ksiąg wtórych*, znana jako *Pieśń o potopie*, zaczyna się od słów, które badacze identyfikują jako reminiscencję powodzi w Wilnie i jako uprzejmość wyświadczoną litewskim kalwinistom¹⁵:

Przeciwnie chmury słońce nam zakryły
I niepokodne deszcze pobudziły,
Wody z gór szumią, a piana Wilna
Już brzegom silna (Kochanowski 1980:256).

Pieśń ta zdobyła sobie dużą popularność i śpiewali ją zarówno protestanci, jak i katolicy, podobnie jak działo się to wypadku *Hymnu*. Nic jednak nie zdołało pobić popularności wydanego w 1579 *Psalterza Dawidowego*. Na Litwie był on znany powszechnie, można nawet stwierdzić, że należał do najbardziej znanych polskich utworów poetyckich w dawnych wiekach. Oczywiście, większość użytkowników nie miała pojęcia, kto jest autorem tych tekstów. Nie jesteśmy w stanie zmierzyć zakresu ich oddziaływania, o jego powszechnej znajomości pisano już dużo i fakt ten nie podlega dyskusjom (Ulewicz 1962:1-14).

Poszczególne psalmy przedrukowywano w kancjonałach i katechizmach polskojęzycznych, jak również tłumaczono na język litewski i ruski (Buchwald-Pelcowa 1968:181-195). W latach 1593-1793 ukazało się 10 wydań tłumaczeń psalmów Kochanowskiego na język litewski, co nie obrazuje skali popularności tych tekstów, ponieważ zdecydowana większość użytkowników była niepiśmienna i znała je na pamięć jako pieśni kościelne. Pierwsze litewskie tłumaczenie dziewięciu psalmów wyszło spod pióra Malchera Pietkiewicza w Wilnie w 1598, kolejnych 47, dzieło Salo-

¹¹ Pierwsze wersy *Jezdy* zostały podane jako przykład w rękopiśmiennym traktacie poetyckim z 1686 znajdującym się w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego pod sygnaturą F3-2054 (por.: Niedźwiedź 2006).

¹² Pierwsza, to 65 fraszka z *Ksiąg trzecich Fraszek*, która została poświęcona pamięci Mikołaja Radziwiłła: *Małemu wielkiej nadzieje Radziwiłłowi* (por.: Kochanowski 1980:213). Pozostałe znalazły się we *Fragmencie: Fragment nagrobku, trzy Pieśni oraz dwa Epitafia* (por.: Kochanowski 2001:109-114). Utwory te zamieszczono w *Dodatku* z obszernymi komentarzami (por.: Pelc 1980:440, 443).

¹³ Na temat *Jezdy* por.: Pelc 1980:480-482; Niedźwiedź 2001:204-220.

¹⁴ Na pieśń tę zwróciła uwagę Eugenija Ulčínaitė, zamieszczając fragment jego przekładu w: Ulčínaitė, Jovaišas 2003.

¹⁵ W wersji pierwotnej w klauzuli wersu trzeciego i czwartego znajdował się rym Wisła-wyszła, co zostało zmienione przez poetę w późniejszej redakcji (por.: Pelc 1963:220).

mona Mozerki Sławoczyńskiego też wydano w Wilnie w 1646 (Pietkiewicz 1598)¹⁶. Janusz Radziwiłł patronował edycji książki pt. *Kniga Nobaznistes Krikścioniszkos*, litewskojęzycznego katechizmu kalwińskiego, który wyszedł w Kiejdanach w 1653. W napisanej po polsku przedmowie można przeczytać:

Zaczym jako Polska swoich Kochanowskich, Rejów; jako Rzesza Niemiecka swoich Lobwasserów; Francya swoich Marotów; tak Wielkie Księstwo Litewskie *Psalterza* tego poetów kiejdańskich do nabożeństwa swego chrześcijańskiego beśpiecznie i pożytecznie używać może (Buchwald-Pelcowa 1968:84).

Autorem zamieszczonych tam tłumaczeń psalmów i *Hymnu* był Stefan Telega. Przedrukowano je zresztą w 1684 i jeszcze później, w XVIII w. (Kaupuż 1989:80). O przekładach nie zapomnieli też jezuiti, w II poł. XVII w. ks. Franciszek Szrubowski dla potrzeb litewskich katolików dokonał nowego tłumaczenia części psalmów (Kaupuż 1989:81-82).

Psalmy litewskojęzyczne przeznaczone były głównie dla chłopów (Ulewicz 1966:247), spolonizowana szlachta śpiewała wersję polską. Szlachta też była przeważnie czytelnikiem innych utworów Kochanowskiego. Nie mamy wielu źródeł do poznania prywatnej recepcji Kochanowskiego na Litwie w XVII i XVIII w., istnieją natomiast ślady jego recepcji instytucjonalnej, czyli mówiąc prościej: Kochanowskiego czytano w szkole. W podręcznikach poetyki Kochanowski jest obok Horacego, Wergiliusza i Sarbiewskiego najczęściej cytowanym poetą, na pewno zaś głównym źródłem do nauki wersyfikacji polskiej. W wielu jezuickich poetykach z tego czasu, poczynając od *Praecepta poetica* Sarbiewskiego, Kochanowski wymieniany jest jako klasyk i najważniejszy poeta tworzący po polsku (Niedźwiedz 2006). Cytowane tam fragmenty wybierane były głównie ze względu na interesujące metrum, ale można też zauważyć „litewski” klucz wyboru. Cytuje się części *Epitalamium* i *Jezdy do Moskwy*¹⁷. Z fragmentami jego wierszy spotkamy się w siedemnastowiecznych antologiach rękopiśmiennych, a egzemplarze jego krakowskich edycji wchodziły w skład bibliotek szkół jezuickich, np. w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego do dziś przechowywane jest wydanie z adnotacją proveniencyjną, iż należała do biblioteki kolegium w Krożach („Collegium Crosensis Societatis Iesu”). Nie do zmiernia jest wpływ poezji autora *Trenów* na świadomość literacką poetów żyjących w Wielkim Księstwie Litewskim.

To są najważniejsze fakty i przypuszczenia dotyczące obecności Kochanowskiego na Litwie w XVI i XVII w. Nie chodziło mi o pokazanie wpływu Kochanowskiego na literaturę i kulturę Litwy, co niekiedy mają w zwyczaju czynić polscy naukowcy, podkreślający europejskość i znaczenie literatury polskiej w historii i tym samym dodający jej wagi. Moim celem było raczej pokazanie współuczestnictwa tego poety w kształtowaniu kultury Wielkiego Księstwa, np. jako klienta Radziwiłłów. A zatem obecność Jana Kochanowskiego na Litwie nie postrzegalbym jako importu literatury polskiej na Litwę, ale jako na współtworzenie literatury w Wielkim Księstwie przez poetę urodzonego w Koronie. Jeśli spojrzymy na historię literatury z tego punktu widzenia, okaże się, że kultura literacka Wielkiego Księstwa w tym wypadku oddziałuje na kulturę Korony. Czy to wystarczy by nazwać Kochanowskiego poetą litewskim?

---

¹⁶ Przedruk: Petkevičius 1939 (por.: Kaupuż 1989:80; Ulewicz 1966:247; Ulčinaitė, Jovaišas 2003:210, 365-366).

¹⁷ Por. rękopis Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Biblioteka), sygn. F3-2054.

Daniel Naborowski (1573-1640), poeta młodszy o dwa pokolenia od Kochanowskiego podobnie jak Kochanowski był szlachcicem i podobnie jak on pochodził z Małopolski, gdyż urodził się w Krakowie. Tak jak Kochanowski studiował za granicą i tak jak Kochanowski był dworzaninem Radziwiłłów, dla których pisał wiersze. Tak jak Kochanowski jest uważany za jednego z najwybitniejszych poetów staropolskich. Tak jak Kochanowski mieszkał na Litwie, ale w przeciwieństwie do Kochanowskiego spędził tu większą część życia i sprawował różne funkcje w życiu politycznym i religijnym. Nigdy nie zdobył tak wielkiej popularności jak jego poprzednik, gdyż jego poezja była przeznaczona wyłącznie dla elit. Dziś Naborowski jest wymieniany w podręcznikach literatury litewskiej, gdzie Kochanowskiego praktycznie nie ma¹⁸. Co lub kto zatem decyduje, że Naborowski był poetą litewskim i polskim, a Jan Kochanowski jest tylko poetą polskim? Czy gdybyśmy odkryli, że Kochanowski spędził na dworze Radziwiłłów dwa lata, sprawiłoby, że stałby się bardziej litewski? Czy gdyby Naborowski sprawował jakiś znaczący urząd w Koronie umniejszyłoby to jego litewskość? Ile wersów lub miesięcy musiałby poświęcić Kochanowski Litwie, aby znaleźć się w podręczniku? A może należałoby pytania postawić inaczej? Bo właściwie tylko od nas zależy, czy w przypadku Kochanowskiego, Radziwiłła „Sierotki” lub Naborowskiego będziemy mówić o polskiej kulturze na Litwie, litewskiej kulturze polskojęzycznej, czy może ujmować to inaczej niż w prostych kategoriach binarnych.

References

- BOURRILLY, Jean. Jan Kochanowski. In *Encyclopaedia Universalis*. Paris, 1993, t. 13.
- Brockhaus *Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*. Mannheim, 1990, t. 12.
- BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. Z dziejów druku kancjonałów litewskich i cenzury kościelnej w XVII wieku. In *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 1968, r. 4, s. 181–195.
- CHLEBOWSKI, Bronisław. Najdawniejsze kancjonały protestanckie z połowy w. XVI. Przyczynek do dziejów polskiej liryki religijnej. In Bronisław CHLEBOWSKI, *Pisma*. Warszawa, 1912, t. 2.
- Cochanoviana. Źródła urzędowe do biografii Jana Kochanowskiego*. Red. Janusz PELC, wyd. i oprac. Maria GARBACZOWA. Wrocław: Waclaw Urban, 1985.
- Enciclopedia universale Fabbri*. Milano, 1970, t. 8.
- GIRDZIJAUSKAS, Juozas. *Lietuvių eilėdara: silabinės-toninės sistemos susiformavimas*. Vilnius, 1966.
- Index librorum latinorum Lituaniae saeculi XVII saeculi septimi decimi. XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Sudarė D. NARBUTIENĖ ir S. NARBUTAS. Vilnius, 1998.
- KAUPUŹ, Anna. Kochanowski na Litwie. Przekłady tekstów Jana z Czarnolasu na język litewski. In *Jan Kochanowski 1584-1984. Epoka-Twórczość-Recepcja*. Red. Janusz PELC, Paulina BUCHWALD-PELCOWA, Barbara OTWINOWSKA. Lublin, 1989, t. 2, s. 80.
- KOCHANOWSKI, Jan. *Dzieła polskie*. Wyd. Julian KRZYŻANOWSKI. Warszawa, 1980.
- KOCHANOWSKI, Jan. *Treny*. Oprac. Janusz PELC. Wrocław, 2001. BN seria I, no. 1.
- KOROLKO, Mirosław. *Jana Kochanowskiego żywot i sprawy*. Materiały, komentarze, przypuszczenia. Warszawa, 1985.
- La Grande Encyclopédie Larousse*. Paris, 1974, t. 33.
- NIEDŹWIEDŹ, Jakub. Jezda do Moskwy, In *Lektury polonistyczne. Jan Kochanowski*. Red. Albert Gorzkowski. Kraków, 2001, s. 204–220.
- NIEDŹWIEDŹ, Jakub. Sylabotonizm Jana Kochanowskiego i teoria wersyfikacji polskiej w XVII w. In *Terminus*, 2006, r. 8, z. 1(14).
- PELC, Janusz. Teksty Jana Kochanowskiego w kancjonałach staropolskich XVI i XVII wieku. In *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1963, r. 8.

¹⁸ Kochanowski jest wymieniany w cytowanym już podręczniku (Ulčinaite, Jovaišas 2003), gdzie wspomina się go jako autora *Jezdy* (Ulčinaite, Jovaišas 2003:151-152), jako przyjaciela Rojzjusza, wespół z którym Kochanowski stworzył nowy gatunek, *carmen macaronicum* (Ulčinaite, Jovaišas 2003:149-151) oraz jako autora tłumaczonych na litewski psalmów (Ulčinaite, Jovaišas 2003:365-366, 369-370). Dodajmy, że autorom podręczników polskich nawet przez myśl nie przejdzie, aby traktować Naborowskiego, któremu Eugenija Ulčinaite poświęciła dość dużo miejsca, jako poetę litewskiego, tłumacząc kilka jego utworów na litewski (Ulčinaite, Jovaišas 2003:303-308).

- PELC, Janusz. *Jan Kochanowski. Szczyt renesansu w literaturze polskiej*. Warszawa, 1980.
- PIETKIEWICZ, Malcher. *Polski z litewskim katechizm albo Krótkie w jedno miejsce zebranie wiary i powinności krześcijańskiej (...) z modlitwami, psalmami i piosnkami*. Wilno, 1598 (przedruk: M. PETKEVIČIUS, *Katechismas*. Kaunas, 1939).
- Svensk Uppslagsbok*. Malmö, 1959, t. 16,
- The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia*. Auckland (etc.), 1990, t. 6.
- ULČINAITĖ, Eugenija. Giesmė Žalgirio mūšiu. In Jonas VISLICIETIS (Joannes VISLICENSIS), *Prūsų karas/Bellum Prutenum*. Parengė ir išvertė Eugenija Ulčinaitytė. Vilnius, 1997.
- ULČINAITĖ, Eugenija ir JOVAIŠAS, Albinas. *Lietuvių literatūros istorija. XIII-XVIII amžiai*. Vilnius, 2003.
- ULEWICZ, Tadeusz. W sprawie dawnych przekładów litewskich Psalmów Jana Kochanowskiego. *Ruch Literacki*, 1966, r. 7, z. 5.
- ULEWICZ, Tadeusz. Jana Kochanowskiego miejsce i znaczenie w literaturze europejskiej. In *Ruch Literacki*, 1962, r. 3, z. 1, s. 1–14.
- ULEWICZ, Tadeusz. Oddziaływanie europejskie Jana Kochanowskiego w dobie renesansu i baroku. In *Kochanowski. Z dziejów badań i recepcji twórczości*. Wybór tekstów, opracowanie i wstęp Mirosław KOROLKO. Warszawa, 1980, s. 640–661.
- ЛИТВИНОВ, Володимир. *Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи відродження в українській філософії XV – початку XVII століття*. Київ, 2000.

JAN KOCHANOWSKI, THE LITHUANIAN POET

Jakub Niedźwiedź

Jagiellonian University in Cracow

Summary

Jan Kochanowski (1530-1584) was a nobleman and a citizen of Sandomierz district in Malopolska region. It is possible he thought about himself like about a polish nobleman, just about a Pole. It appears that there are not any problems to define his nationality.

It seems that we have not also problems with “the national identity” of his writings. All dictionaries and encyclopaedias, which contain the name of Kochanowski, define him like “a Polish poet”. Certainly it is true because his poems became a fundament of the modern Polish poetry. It is worth to consider if this dogma of Polish (and not only Polish) humanities is the only way to built a vision of Polish-Lithuanian Commonwealth.

During the whole 19th century there was a tendency to include in the Polish literature (understanding as the literature of the Polish nation) all writers who wrote in the territory of Commonwealth. The main criterion in this process was a question of using Polish language, however not always. This national perspective had made the deep divisions between the ‘own’ and the ‘alien’ culture.

Firstly we would be asked if Jan Kochanowski was the strange poet from the outside. The same questions we would be asked about other writers who had lived in Lithuania in 16th-17th centuries but who were born in the Polish Kingdom: Piotr Skarga, Andrzej Wolan, Daniel Naborowski and Maciej Kazimierz Sarbiewski.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.